

Joanna Godlewska

Uniwersytet w Białymstoku

Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”

ORCID: 0000-0003-3960-7347

PYTANIE O MIEJSCE GRUZJI NA MAPIE ORIENTU JAROSŁAWA IWASZKIEWICZA

Wstęp

Związki Gruzji i Polski po II wojnie światowej stały się tematem wielu historycznych rozpraw, tekstów publicystycznych, a także literackich i literaturoznawczych monografii. Tych ostatnich – prac poświęconych krytyce literackiej – jest zdecydowanie mniej¹. Dlatego też na mapie literackich i kulturowych współzależności polsko-gruzińskich odnaleźć można wiele białych plam, wiele nieopracowanych jeszcze zagadnień. Wśród nich pojawia się postać polskiego poety, Jarosława Iwaszkiewicza, w którego biografii i twórczości Gruzja zostawiła pewien ślad. Ukazanie tej relacji stanie się wstępem do rozważań szerszych, dotyczących mód i tradycji obecnych zarówno w twórczości tego poety, jak i w literaturze polskiej drugiej połowy XX wieku.

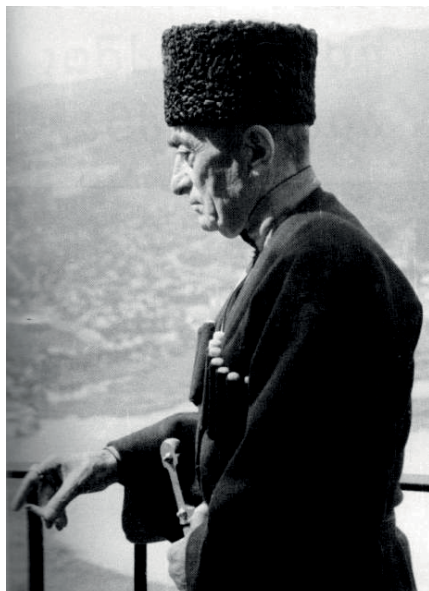
Konstatin Gamsachurdia

W 1947 roku na łamach czasopisma „Nowiny Literackie” ukazał się felieton Iwaszkiewicza zatytułowany *Trochę egzotyizmu*². Autor opowiada w nim o obszer-

1 M. Filina, *200 lat Polaków na Kaukazie. Stosunki polsko-gruzińskie*, Tbilisi 2004. M. Belokoneva-Shiukashvili *Polska i Gruzja. Jak łączą nas kultury i historia*, [w:] *Gawędy o kulturach. II*, red. J. Szadura, D. Gocół, Lublin 2016.

2 Eleuter [Jarosław Iwaszkiewicz], *Trochę egzotyizmu*, „Nowiny Literackie” 1947, nr 22 (17 sierpnia 1947), s. 7. Artykuł przedrukowano w zbiorze felietonów poety opublikowanych w „Nowinach”: Eleuter [Jarosław Iwaszkiewicz], *Trochę egzotyizmu*, [w:] tegoż, *Listy do Felicji*, Warszawa 1979, s. 30.

nej, wybitnej epopei Konstantina Gamsachurdii *Dawid Odnowiciel*³. Ponieważ powieść ta jest w Polsce właściwie nieznaną ze względu na brak polskiego tłumaczenia, warto gwoli wstępu, rozpocząć od zaprezentowania biogramu twórcy również nie dość jeszcze znanego.

*Konstatin Gamsachurdia (1911)*⁴

Pisarz (ojciec Zwiada, prezydenta Gruzji w latach 1991–1992) urodził się 1893 roku w Abaszy. Studiował w Sankt Petersburgu. Podczas I wojny światowej przebywał głównie w Niemczech, Francji, Szwajcarii. Uzyskał doktorat w Monachium. Napisał wiele krótkich utworów prozatorskich inspirowanych niemieckim ekspresjonizmem i francuskim postsymbolizmem. Pełnił funkcję attaché w ambasadzie gruzińskiej w Niemczech. Redagował czasopisma literackie. Jego pierwszym dziełem prozatorskim była powieść *Uśmiech Dionizosa* wydana w 1925 roku (warto podkreślić, że jest to czas fascynacji dionizyjskich w Europie). W utworze można odnaleźć nawiązania do *Boskiej Komедii* Dantego oraz do *Zapisków Maltego Laudrissa* Brigge Rainera Marii Rilkego. Wśród innych ważnych powieści

3 W tłumaczeniu Iwaszkiewicza tytułowy król będzie pojawiać się z przydomkiem Dawid Budowniczy. Ponieważ jednak powieść do dziś dnia nie uzyskała polskiego tłumaczenia oraz ze względu na wariantywność w tekstach historycznych również przydomka króla „Odnowiciel”, ta właśnie forma będzie stosowana w niniejszym tekście w odniesieniu do powieści Gamsachurdii.

4 Domena publiczna <https://en.wikipedia.org>, [dostęp: 9.01.2022] tu: Konstantine Gamsachurdia.

Gamsachurdii wymieniane są: *Mindia, syn Chogai* (1937), *Prawa ręka Wielkiego Mistrza* (1939), *Kwitnące wino* (1955) oraz *opus magnum* pisarza – Dawid Budowniczy lub według innego tłumaczenia *Dawid Odnowiciel* (1942–1962). Powieści Gamsachurdii obfitują w nawiązania do literatury europejskiej, świadczą o ogromnej erudycji autora, jego upodobaniu do sięgania do historii, mitów i folkloru Gruzji. Jest to świadectwo wielkiego talentu pisarza, który literaturę gruzińską rozstawił na świecie. Tłumaczył również dzieła Dantego. Zmarł w 1975 roku w Tbilisi⁵.

Publikacją, która posłużyła do pełniejszego odkrycia biografii i twórczości gruzińskiego pisarza i okazała się jednocześnie najbardziej pomocna, jest książka brytyjskiego badacza gruzińskiej literatury, historii i kultury – Patrica Donalda Rayfielda: *A Literature of Georgia. A History* z 1994 roku. Zdaniem uczonego, fenomen pisarski Gamsachurdii można porównać z talentem twórców światowej rangi: Stendhala, Maupassanta lub Zoli⁶. Polska literatura naukowa wspomina o Konstantynie Gamsachurdii raczej w tekstach z dziedziny historii⁷.

Iwaszkiewicz powieść o królu Dawidzie poznał w 1947 roku. Jest prawdopodobne, że przyczyniły się do tego dwa wydarzenia. Latem 1946 roku poeta w roli prezesa Związku Literatów Polskich odbył podróż do Moskwy. Radosław Romaniuk w biografii poety pisze, iż była to wizyta:

[...] w pewien sposób [...] dyplomatyczna, bo z jednej strony nawiązywała międzynarodową współpracę z radzieckimi literatami, a z drugiej uświadamiała w ojczyźnie, jak za jej wschodnią granicą dba się o literaturę i jak ogromnym majątkiem dysponuje bratni Związek [...]⁸.

Rok 1946 to ważna data także w historii Gruzji, która we wrześniu na III Zjeździe Pisarzy Gruzjińskiej SSR proklamowała socrealizm jako styl powszechnie obowiązujący w sztuce⁹. Możliwe jest, że na fali tych wydarzeń literatura gruzińska była wtedy częściej przypominana w Polsce. Być może, będąc w Moskwie, Iwaszkiewicz poznał kogoś z grona gruzińskich literatów. Jednak i w jego biografii, i w korespondencji wątek ten nie został podjęty. Jedno jest pewne, na *Dawida Odnowiciela* trafił za sprawą rosyjskiego tłumaczenia, o czym donosi w *Listach do Felicji*:

5 D. Rayfield, *The Literature of Georgia. A History*, London 2010, Kindle Edition, (Kindle Locations: 8627–8662).

6 Tamże (Kindle Locations 7768–7769). Ponadto Rayfield jest tłumaczem z gruzińskiego na angielski oraz autorem publikacji poświęconych Gruzji lub z nią związanych: *A Comprehensive Georgian-English Dictionary*, vol. 1 and 2, London 2006; *Edge of Empires: A History of Georgia*, London 2012; A. Tsereteli, *The story of my life*, translated from Georgian by Donald Rayfield, Tbilisi 2012.

7 W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2000, s. 12. B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław 1987, s. 39.

8 R. Romaniuk, *Inne życie. Biografia Jarosława Iwaszkiewicza*, t. 2, Warszawa 2017, s. 203.

9 W. Materski, dz. cyt., s. 12.

Jedną z wielkich zasług Związku Pisarzy Rosyjskich jest systematyczna praca nad przekładami z języków tych narodów, które wchodzą w skład Związku Radzieckiego. Poprzez język rosyjski stają się nam dostępne literatury, o których bez tego nie mielibyśmy pojęcia. Dzieła poetów tatarskich, ormiańskich, kazachskich tłumaczą na język rosyjski wybitni literaci i wydaje to wszystko wielkie wydawnictwo znajdujące się w bezpośredniej zależności od Związku Pisarzy, a które nosi nazwę „Sowietskij Pisatel”.

Czytałem wiele tych rzeczy – a teraz naprawdę zainteresowała mnie ta powieść gruzińska¹⁰.

O powieści dowiadujemy się tyle, ile mówi sam Iwaszkiewicz; dlatego też na tym etapie badań możliwe jest przedstawienie jedynie wstępnych rozpoznań.

Dalej w felietonie poeta przedstawia czytelnikowi głównego bohatera, u którego rysy historyczne i powieściowe zdają się być rozmyte, trudne do rozróżnienia, a być może są nawet podobne do rysów innej postaci:

[...] dlatego czuję wielką sympatię do króla Dawida Budowniczego, że panował w pierwszej połowie mojego ukochanego wieku dwunastego, a więc był prawie współczesnym króla Rogera Sycylijskiego. [...] król Dawid odznaczał się przede wszystkim tolerancją religijną i narodowościową, co pozwoliło stworzyć z wielojęzycznej gromady mieszkańców Kaukazu potężne państwo i ufundować mocny tron, który przetrwał w jego rodzinie Bagrationów aż do początków dziewiętnastego stulecia¹¹.

Warto w tym miejscu przytoczyć kilka faktów z biografii kaukaskiego władcy. Dawid IV (1073–1125) rozpoczął panowanie w wieku lat szesnastu. Młody wiek nie przeszkodził mu w prowadzeniu dojrzałej i korzystnej dla Gruzji polityki: umacniał sojusze z Kościołem gruzińskim oraz chrześcijańskimi sąsiadami (w tym z wrogiem wcześniej Bizancjum), co pozwoliło mu na wzmocnienie kraju i wyzwolenie się spod niewoli seldżuckiej w 1121 roku w Bitwie pod Didgori¹². Po zwycięstwie powiększył terytorium kraju i przeniósł stolicę z Kutaisi do Tbilisi. Dbał o rozwój nauki – założył trzy akademie w Gelati, Ikalto i Szimogwine. Sam był władcą wykształconym, mającym zamiłowanie do literatury i wspierającym kulturę. Dbał o handel, również ten prowadzony przez kupców innej narodowości. Lata jego panowania były czasem prosperity w Gruzji¹³. Za jego panowania rozpoczął się w dziejach Gruzji „wiek złoty”, który trwał od końca XI do początku XIII stulecia¹⁴.

Możliwe, że właśnie powyższe cechy króla Dawida zaskarbiły sobie uwagę polskiego poety. Pewnym jest jednak, że nie sama osobowość władcy była w tym

10 Eleuter, dz. cyt., s. 7.

11 Tamże, s. 31.

12 „Dla Gruzynów bitwa pod Didgori była tym, czym dla Polaków Grunwald, chociaż obie bitwy różniły się genezą i skutkami”. A. Furier, *Kultura gruzińska a europejska – z historii wzajemnych oddziaływań*, „Studia Europea Gnesnensia” 1–2/2010, s. 126.

13 Tamże, s. 125–128.

14 B. Baranowski, K. Baranowski, dz. cyt., s. 51.

istotna – także zbieżność okoliczności, w których przyszło panować jemu oraz królowi Rogerowi II Sycylijskiemu, władcy historycznemu i bohaterowi libretta napisanego przez Iwaszkiewicza wspólnie z Karolem Szymanowskim: *Król Roger* (1918–1926)¹⁵.

Roger II (1095–1154) był synem urodzonego w Normandii Rogera I, późniejszego hrabiego sycylijskiego oraz jego trzeciej żony – Adelaidy z Savony. Od 1128 roku był księciem Kalabrii, Apulii i Sycylii. W 1130 roku dzięki poparciu antypapieża Anakleta został koronowany na pierwszego króla Sycylii. Po śmierci Anakleta zmusił papieża Innocentego do przyznania mu poparcia i zaakceptowania terytorium jego państwa na południe od rzeki Garigliano. Stworzył administrację państwową wzorowaną na trzech modelach: normańskim, arabskim i greckim. Rozwinął flotę wojenną, dzięki której podbił północne krańce dzisiejszej Tunezji oraz Korfu. W państwie Rogera II panowała tolerancja religijna, co pozwoliło na harmonijne funkcjonowanie obywateli o zróżnicowanych wyznaniach, gdzie większość stanowili muzułmanie. Roger II był intelektualistą. Na swoim dworze gościł wielkich uczonych epoki. Do ważnych zasług króla zalicza się wspieranie edukacji. Za jego panowania na Sycylii uczeni studiowali język grecki i arabski – w tamtym czasie główny język nauki¹⁶.

Analogie między postaciami króla Rogera II i Dawida IV zdają się być oczywiste. Oba dbali o rozwój nauki oraz zasłynęli poszerzeniem granic swoich państw. Królestwo Rogera objęło południową część Półwyspu Apenińskiego oraz Sycylię; królestwo Dawida, już ze stolicą przeniesioną przez niego z Kutaisi do Tbilisi, sięgało od Morza Kaspijskiego do Morza Czarnego. Oba kraje zyskały w owym czasie na znaczeniu w swoich regionach, do czego przyczyniło się poszerzenie posiadłości nadmorskich.

Podobnie jak można odnaleźć punkty wspólne w biografiach obu królów, tak można zauważyć podobieństwa w życiorysach i zainteresowaniach pisarzy. Oba dzieła – zarówno *Dawid Odnawiciel*, jak i *Król Roger* – powstały w XX wieku i są świadectwem fascynacji autorów historią. W przypadku Iwaszkiewicza będzie to zachwyty nad przeszłością splecioną z mitem dionizyjskim, który poeta rekonstruował w narracji poświęconej Rogerowi. Mit dionizyjski z kolei to ważny literacki trop nie tylko w twórczości międzywojennej Iwaszkiewicza, lecz również w literaturze Polski i Europy tamtych czasów. Historia u Gamsachurdii to przestrzeń w pewien sposób także mityczna (i dionizyjska), będąca wyróżnikiem znacznej części jego pisarstwa. Dzięki przypomnieniu dziejów Dawida IV (oraz bohaterów legen-

15 J. Iwaszkiewicz, K. Szymanowski, *Król Roger (libretto)*, Warszawa 2000 [wydanie Teatru Wielkiego Opery Narodowej].

16 J. J. Cooper, *Roger II – king of Sicily* [dostęp: 9.01.2022] <https://www.britannica.com/biography/Roger-II>.

darnych w innych dziełach) pisarz stał się, analogicznie do przydomka króla, odnowicielem gruzińskiego etosu, poczucia wspólnoty dziejowej narodu¹⁷.

Iwaszkiewicz sytuuje powieść o gruzińskim królu w kręgu literatury europejskiej. Wspomina, że utwór ten od strony „technicznej”, czyli formy, być może także ze względu na styl czy środki wyrazu, przypomina mu powieść duńskiego pisarza Johanna Vilhelma Jensena *Upadek króla*¹⁸. Europejskość w twórczości Gamsachurdii wynika z jego biografii.

Dekada gruzińska w PRL

W Polsce czas większego zainteresowania literaturą i kulturą gruzińską nastąpił w latach 60. XX wieku. Można nazwać go umownie „gruzińską dekadą”, której przysłużyły się z pewnością lata odwilży po 1956 roku¹⁹. Informacje na temat poszczególnych wydarzeń z tego okresu znajdujemy w ówczesnej prasie. Jeszcze na przełomie września i października 1959 roku odbyły się w Warszawie Dni Kultury Gruzji, o czym donosiła „Nowa Kultura” w numerze 40:

Z okazji Dni Kultury Gruzji w Polsce w kinie „Moskwa” odbył się pokaz nowego filmu fabularnego reżyserii Tangiza Abuladze *Cudze dzieci*, zrealizowanego przez wytwórnię w Tbilisi. Na pokaz filmu przybyli: marszałek Sejmu Cz. Wycech, min. Kultury i Sztuki T. Galiński oraz dyr. Naczelnego zarządu kinematografii J. Lewiński. Licznie reprezentowany był świat kulturalny i artystyczny. Oklaskami powitali widzowie członków gruzińskiej delegacji kulturalnej z min. Kultury GSRD D. Czhikwiszwili. Wśród delegatów obecny był reżyser Tangiz Abuladze²⁰.

W 42. numerze „Nowej Kultury” (1959) opublikowano czarno-białą reprodukcję obrazu słynnego gruzińskiego malarza Niko Pirosmianiego (właściwie Pirosmianiszwilego; 1862–1918) *Hulanka w altance z winogradu* (1905) z krótką notatką na temat twórcy oraz na temat okoliczności wystawienia obrazu – w ramach wystawy sztuki gruzińskiej w warszawskiej galerii „Zachęta”. Wydarzenie to było jednym z elementów Dni Kultury Gruzji i tak zostało opisane:

Otwarta w Zachęcie wystawa sztuki gruzińskiej, w związku z Dniami Kultury Gruzji w Polsce, obejmuje malarstwo, rzeźbę, grafikę, plakat, oraz fotografie dawnej i współczesnej architektury Gruzji. Z bogatej kolekcji obrazów olejnych reprodukuje obraz Niko Pirosmianiego

17 Zob. Ch. Berglund, „Forward to David the Builder!” *Georgia’s (re)turn to languagecentered nationalism*, „Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2016, s. 1–21.

18 Historia ta opowiada o losach osławionego króla Christiana II z dynastii oldenburskiej, który po latach krwawych rządów został zdetronizowany i wygnany z kraju. Zob. J. V. Jensen, *Upadek króla. Powieść z czasów hanzeatyckich*, przeł. E. Bielicka, postłowie Stefan H. Kaszyński, Poznań 1971.

19 W. Materski, dz. cyt., s. 304.

20 „Mała Kronika”: *Pokaz filmu gruzińskiego „Cudze dzieci”*, „Nowa Kultura” 1959, nr 40, s. 6. Ponadto zob. W. Materski, dz. cyt., s. 315.

niszwili, gruzińskiego „prymitywa”, którego dzieło przeżywa obecnie swój renesans. Pirosmniszwili, urodzony w 1862, zwrócił na siebie uwagę około 1910 roku. Pierwszą zbiorową wystawę jego prac zorganizowano w 1927; drugą, mającą charakter pełnej retrospektywy, w 1958. W Zachęcie znajduje się dziewięć prac tego artysty (malowanych na tekturze, ceracie, blasze, rzadziej na płótnie), które pozwalają ocenić niezwykle wrażliwość oraz poczucie formy i koloru tego malarza – samouka²¹.

*Niko Pirosmiani, Hulanka w altance z winogrodu (1905)*²²

Zaraz później, w październiku tego samego roku, w Gruzji zorganizowano obchody tygodnia kultury polskiej. W „Nowej Kulturze” (nr 44 z 1959 roku) w dziale „Nowiny radzieckie” zamieszczono notatkę zatytułowaną *O tygodniu kultury polskiej w Gruzji*:

„Sowietskaja Kultura” z dn. 22 października br. zamieszcza wypowiedź C. Gbelisani na temat Tygodnia Kultury Polskiej w Gruzji. Gbelisani pisze m.in.: »Młody polski specjalista przyjechał do Tbilisi. Tu studiował, odbywał aspiranturę, nauczył się po gruzińsku i wrócił do Polski. Poeta Igor Sikirycki, przetłumaczył na język polski *Witezia w tygrysiej skórze* Szoty Rustawelego²³. To są fakty z tych nielicznych, świadczących jednakże o tym, że wzmacnia się w ostat-

21 *Z wystawy sztuki gruzińskiej*, „Nowa Kultura” 1959, nr 42, s. 7.

22 Domena publiczna [dostęp: 9.01.2022]: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pirosmiani_Feast_of_Three_Noblemen.jpg. Oryginał obrazu znajduje się w Narodowym Muzeum Sztuk Pięknych im. Szalwy Amiranaszwilego w Tbilisi.

23 Przy tej okazji warto powiedzieć, że osoby bliskie z kręgu Iwaszkiewicza tłumaczyły słynny poemat Rustawelego: skamandrycki przyjaciel Julian Tuwim (zob. V. Krawczyk-Wasilewska, *W holdzie dla Szoty Rustawelego*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków polsko-gruzińskich”, Warszawa 1991, s. 11–12) oraz kuzyn Jerzy Zagórski (zob. tamże).

nich latach przyjaźń, dawno łącząca oba narody». Gbelisani cytuje także słowa powitalne Kazimierza Rusinka, przewodniczącego polskiej delegacji kulturalnej o perspektywach ściślejszej współpracy kulturalnej między polską a Gruzją. Korespondent gruziński donosi również o dużym zainteresowaniu gruzińskiej publiczności polskimi filmami i szczególnym wrażeniu, jakie wywarła na Gruzinach wystawa polskiego wzornictwa i sztuki ludowej²⁴.

Dwa lata później zaplanowano obchody setnej rocznicy urodzin poety Waży Pszawelego (1861–1915). W „Nowej Kulturze” z 1961 roku (nr 44) w dziale „Rozmaitości” znalazła się następująca notatka zatytułowana: „Mija sto lat od dnia urodzin wielkiego gruzińskiego pisarza i działacza społecznego Baża Pszawela. Obchody związane z tą datą zostały włączone również do planu rocznic uchwalonych przez Radę Pokoju”²⁵.

W 1966 roku przypało z kolei 800-lecie urodzin najsłynniejszego gruzińskiego poety – Szoty Rustawelego²⁶.

Warto powiedzieć również o działalności wydawniczej w latach 60., kiedy to literatura gruzińska oraz polska proza reportażowa poświęcona Gruzji były popularne. W 1961 roku ukazała się *Antologia poezji gruzińskiej* wydana pod redakcją Leopolda Lewina²⁷. W zbiorze tym w gronie trzydziestu polskich poetów-tłumaczy pojawił się Jarosław Iwaszkiewicz, który przełożył trzy gruzińskie wiersze. Polska literatura lat 60. świadczy o literackich kontaktach z Gruzją, a także o fascynacji jej egzotyką i kulturą. Wśród tych tekstów warto wymienić esej Moniki Warneńskiej – prozaiczki i reportażystki – *Notatki z podróży do Gruzji*. Tekst został wydany w „Przeglądzie Humanistycznym”²⁸ w 1960 roku. Osiem lat później ukazał się zbiór esejów króla polskiego reportażu – Ryszarda Kapuścińskiego, zatytułowany *Kirgiz schodzi z konia*²⁹. Jedna z części publikacji zatytułowana *Zaproszenie do Gruzji* opowiada o pobycie autora w tym kraju. I chociaż Kapuściński wiele miejsc na Kaukazie zobaczył, to Gruzję ocenił najwyżej.

Popularność kultury i literatury gruzińskiej w Polsce mogła wynikać z popularności Gruzji jako kurortu, która „od przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych [...] stała się jednym z głównych terenów leczniczych i sanatoryjnych ZSR-R”³⁰.

24 „Nowa Kultura” 1959, nr 44, s. 8. W. Materski, dz. cyt., s. 315.

25 „Rozmaitości”: *100-lecie Baża Pszawela*, „Nowa Kultura” 1961, nr 44, s. 12.

26 W. Materski, dz. cyt., s. 304.

27 *Antologia poezji gruzińskiej*, pod red. L. Lewina, Warszawa 1961. W 1961 r. Lewin podjął jeszcze jedną inicjatywę z literaturą gruzińską. Wydał wówczas zbiór wierszy. Zob. *U przyjaciół. Przekłady z poezji rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, litewskiej i gruzińskiej*, wybrał i przeł. L. Lewin, Kraków 1961.

28 M. Warneńska, *Notatki z podróży do Gruzji*, „Przegląd Humanistyczny” 1960, nr 3 (18), s. 195–202.

29 R. Kapuściński, *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 1968.

30 Por. W. Materski, dz. cyt., s. 203.

Tejmuraz I, Ilia Czawczawadze, Simon Czikowani

W *Antologii poezji gruzińskiej* znalazły się następujące utwory przetłumaczone przez Iwaszkiewicza: fragment madżamy Tejmuraza I *Rozmowa wina z ustami*³¹, *Elegia* Ilji Czawczawadzego³² oraz *Śnieg* Simona Czikowaniego³³. Warto przybliżyć sylwetki tych twórców oraz nieco powiedzieć na temat samych wierszy.

Tejmuraz I żył w latach 1589–1663, pochodził z dynastii Bagrationów, był królem Kachetii i Kartlii oraz poetą. Jego rodzicami byli król-uzurpator Dawid I oraz królowa Ketevan – późniejsza święta Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego, która, nie zgodziwszy się przejść na islam, zginęła śmiercią męczeńską. Tejmuraz kształcił się w Persji pod okiem Szacha Abbasa (1587–1629). Jemu zawdzięcza znajomość świeckiej i religijnej literatury perskiej, dzięki czemu zaczął kształtować własny warsztat poetycki. Tłumaczył dzieła perskie na język gruziński. Przez krytyków podważających poetycki talent Tejmuraz był porównywany do Nerona, ponieważ podobnie jak rzymski władca wprowadził poezję na uroczyste biesiady oraz miał skłonność do przeceniania swojej twórczości i zaniedbywania obowiązków władcy³⁴.

Tejmuraz „był zwolennikiem kunsztownej i ornamentальной poezji wschodniej”³⁵, adaptował literaturę perską na gruncie gruzińskim. Jest to wątek pozwalający porównać go z Iwaszkiewiczem, który miał przecież swoich ulubionych poetów perskich: Dżalaluddina Rumiego i Hafiza. Ich dziełami inspirował się, pisząc swoje wczesne cykle poetyckie *Oktostychy* oraz *Kasydy zakończone siedmioma wierszami*, ich dzieła tłumaczył na język polski.

Wiersz (fragment madżamy³⁶) autorstwa Tejmuraza *Rozmowa wina z ustami*, przetłumaczony przez Iwaszkiewicza, to swego rodzaju hołd złożony przez poetę dionizyjskości, tak ważnej w jego młodzieńczej twórczości. Rok 1961, w którym tłumaczenie się ukazało, to czas późnej dojrzałości polskiego poety, który już z pewnym dystansem może traktować swoje młodzieńcze poczynania literackie. Do wysnucia takich wniosków skłania treść wiersza, który jest zapisem dialogu tytułowych spersonifikowanych wina i ust. Oba „podmioty” toczą dyskusję, w któ-

31 Tejmuraz I, *Rozmowa wina z ustami*, tłum. J. Iwaszkiewicz, [w:] *Antologia poezji gruzińskiej*, dz. cyt., s. 59–60.

32 I. Czawczawadze, *Elegia*, tłum. J. Iwaszkiewicz, [w:] tamże, s. 113.

33 S. Czikowani, *Śnieg*, tłum. J. Iwaszkiewicz, [w:] tamże, s. 187–188.

34 D. Rayfield, *The Literature of Georgia – A History*, dz. cyt., (Kindle Locations 3411–3461).

35 F. Nieuważny, *1500 lat gruzińskiej poezji*, [w:] *Poezja gruzińska. Antologia*, wybór I. Skirycki, Łódź 1985, s. 14.

36 „Majama is a Persian term for anthology, and Teimuraz was the first to use it”. D. Rayfield, Chapter 4. *The Greatest King among Poets, the Greatest Poet among Kings: The Poetry of King Teimuraz*, [w:] *Political Poetry across the Centuries*, editor: Hans-Christian Günther, Leiden-Boston 2016, s. 41–56, [dostęp: 12.01.2022] <https://brill.com/view/book/edcoll>.

rej chcą dowieść, że mają większą wartość dla człowieka. Wydaje się jednak, że główną ideą wiersza nie było ukazanie rzeczywistej wyższości któregoś z dwóch „bohaterów”, lecz ukazanie fundamentu gruzińskiej kultury wraz z jego dialektycznością. Chodzi o kult gruzińskiej biesiady, z którym nierozzerwalnie wiąże się opisana w utworze warstwa duchowa (estetyczna) – słowa, pieśni, wypowiedane toasty oraz warstwa zmysłowa (dionizyjska) oparta na zabawie i picciu wina.

Tejmuraz I i jego żona (XVII w.)³⁷

Ważnym aspektem wiersza są elementy zaczerpnięte z kultury Persji, islamu, świadczące o obfitości Wschodu. Taką funkcję pełni porównanie opisujące usta: „badachszańskie wy rubiny” oraz opis spożywania wina „z białego srebra roztruchanu”. Innym emblematem kultury islamu będzie jasyr – „serca ja i oczy niby cudem w jasyr biorę” (frazja opisująca zdolność wina do wpływania na emocje człowieka i jego postrzeganie świata).

Ilia Czawczawadze (1837–1907) to XIX-wieczny poeta, urodzony pięć lat po pamiętnym w historii Gruzji roku 1832, kiedy to w wyniku spisku rojalistów i arystokracji miało dość do przywrócenia władzy dynastii Bagrationów. Był oddany sprawom publicznym, co wielokrotnie znalazło odbicie w tworzonych przez niego publicystyce, prozie literackiej i liryce. Jest uważany za twórcę konserwatywnego, refleksyjnego, niestroniącego od wypowiedzania gorzkich diagnoz na temat świata, czym może przypominać Tolstoja czy Dostojewskiego. Opowiadał się po

37 Domena publiczna [dostęp: 9.01.2022]: <https://en.wikipedia.org>, tu: Teimuraz I of Kakheti.

stronie reformatorów gruzińskiej polityki, która była wówczas (od początku XIX wieku) wraz z większością terytoriów gruzińskich uzależniona od wpływów Imperium Rosyjskiego. W 1907 roku Czawczawadze został zamordowany. Uważa się, że przyczyną śmierci była jego działalność polityczna. W 1987 roku ogłoszono go świętym Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego³⁸.

*Ilia Czawczawadze (ok. 1800 r.)*³⁹

Twórczość Czawczawadzego Iwaszkiewicz mógł znać z rosyjskich przekładów, jednak nie jest to jedyna możliwość. Wiersze tego gruzińskiego poety zostały upowszechnione w Europie jeszcze w XIX wieku w antologii poetyckiej wydanej w języku niemieckim: *Georgische Dichter*⁴⁰, którą polski twórca mógł czytać.

Wiersz pod tytułem *Elegia* (1859) jest melancholijną refleksją poświęconą ojczyźnie twórcy. Gruzja nie została tu nazwana wprost, jednak pojawiające się opisy gór wyraźnie ją sugerują. Nie jest to jednak Gruzja tętniąca życiem, bujnością, zielenią winnic i przepychem biesiad. Poeta opisuje kraję „odzianą w mgieł opończe sine”, spowitą w „w cień stromych krzesanic” i „sen i sen bez granic”. Kra-

38 D. Rayfield, *The Literature of Georgia – A History*, dz. cyt., (Kindle Locations 5449–5599).

39 Domena publiczna [dostęp: 9.01.2022]: <https://en.wikipedia.org>, tu: Ilia Chavchavadze.

40 *Georgische Dichter*, Übersetzt von Arthur Leist, Dresden und Liepzig 1887. Wznowienie publikacji: *Georgische Dichter*, Übersetzt von Arthur Leist, Dresden und Liepzig 1900, s. 49–64, <https://archive.org/details/GeorgischeDichterLeist/page/n213/mode/2up?q=ilia> [dostęp: 6.01.2022].

ina opisana w wierszu to także miejsce symboliczne: pewien raj utracony, kraina z przeszłości, do której nie ma powrotu. Melancholia obecna w utworze jest bliska również Iwaszkiewiczowi, który przed II wojną oraz w czasie jej trwania napisał cykl *Elegie*, a w latach 1967–1968 napisał i wydał *Xenie i elegie*.

Simon Czikowani (1902/3–1966) jako nastolatek związał się z grupą poetycką „Błękitne Rogi” zrzeszającą symbolistów tworzących pismo noszące taką samą nazwę. Członkowie grupy tłumaczyli na język gruziński dzieła rosyjskich i włoskich futurystów. Czikowani dołączył następnie do futurystów działających przy czasopiśmie „H₂SO₄”, które również współredagował. W latach 1930–1932 był sekretarzem Związku Pisarzy, następnie w latach 1944–1951 – prezesem Związku⁴¹. Podczas II wojny światowej napisał „poemat *Pieśń o Dawidzie Guramiszwili*, znakomitym poecie gruzińskim XVII wieku, bojowniku o idee postępu w życiu Gruzji”⁴². W 1962 roku w Polsce ukazał się wybór jego wierszy (*w cieniu gór*).

Iwaszkiewicz dokonał tłumaczenia wiersza Czikowaniego *Śnieg* z 1938 roku. Utwór jest odejściem od konceptów opartych na kalamburach i onomatopejach, wyróżniających futurystyczną twórczość gruzińskiego poety. W klasycznej strukturze wiersza stroficznego został odmalowany zimowy, dynamicznie zmieniający się pejzaż: „zamieć”, „ataki śniegu”, „roje gwiazdeczek”. Ten pejzaż przywodzi poecie na myśl pisanie: „Zamieć posiada swoją kaligrafię”, „Na szybach pisze mróz – pism protoplasta...”, jak gdyby twórczość brała swój początek w naturze. Kilka zagadnień poruszonych w wierszu mogło być szczególnie bliskich Iwaszkiewiczowi: obraz świerku za oknem może przypominać sosnę Uranię ze Stawiska; refleksja nad zimą to jednocześnie refleksja nad starością, nad chłodem i żarem uczuć, nad miłością.

W 1962 roku Iwaszkiewicz osobiście poznał Simona Czikowaniego. Informacja o tym znajduje się w *Dziennikach* polskiego poety:

Przedwczoraj wizyta ruskich pisarzy: Katajew, Juzowski i Czikowani [...]. Bardzo miłe godziny poranne z malutkim śniadaniem. Z pisarzy spadła korona przymusu [...] i stali się bardzo sympatycznymi europejskimi ludźmi, przy tym to starsi panowie, ich młodość to i moja młodość, bardzo zabawne wspomnienie o Nadsonie, Siewierianinie [...] – dużo o Madelsztamie, Buninie. Widać było po XXII Zjeździe⁴³.

41 D. Rayfield, *The Literature of Georgia. A History*, dz. cyt., (Kindle Locations 9009–9160).

42 S. Czikowani, *w cieniu gór*, wybrał L. Lewin, tu: nota biograficzna, Warszawa 1962, s. 5.

43 J. Iwaszkiewicz, *Dzienniki 1956–1963*, oprac. i przypisy A. i R. Papiescy oraz R. Romaniuk, wstęp, A. Gronczewski, Warszawa 2010, s. 519.

Simon Czikowani (z lewej) i Mikołaj Zabłocki (1936)⁴⁴

Okoliczności tego spotkania pozostają niejasne. Jednak można domniemywać, że Czikowani przybył do Polski w towarzystwie dwóch rosyjskich literatów z delegacją. Być może spotkanie odbyło się przy okazji ukazania się w Polsce wyboru jego wierszy w *cieniu gór*⁴⁵, które przypadło również na rok 1962. Wzmianka o XXII Zjeździe może oznaczać Zjazd Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, który miał miejsce w 1961 roku.

Nie tylko w przypadku wierszy przetłumaczonych przez Iwaszkiewicza, ale całej *Antologii poezji gruzińskiej*, nie została niestety podana informacja, z jakich źródeł pochodzą utwory. Źródła nie wskazano także w antologii z wierszami wybranymi przez Igora Skiryckiego. Informacja ta mogłaby stać się źródłem dokładniejszych dociekań literaturoznawczych.

Iwaszkiewicz słynął z pracy translatorskiej. Biegłe władał językiem rosyjskim, niemieckim, francuskim i duńskim. Posługiwał się także ukraińskim, angielskim i włoskim. Najcenniejszym zbiorem jego przekładów poetyckich wydanych do tej pory jest książka *Struny ziemi* (przedrukowano w niej również trzy wymienione wiersze gruzińskie). W komentarzu do publikacji Radosław Romaniuk stwierdza

44 Domena publiczna [dostęp: 9.01.2022]: <https://en.wikipedia.org>, tu: Simon Chikovani.

45 S. Czikowani, *w cieniu gór*, wybór L. Lewin, Warszawa 1962.

(wydawałoby się) dość banalnie, że praca nad przekładem czyni z artysty tłumacza. I owszem, w znaczeniu pierwszym, najbardziej intuicyjnym twórca staje się tłumaczem tekstu. Romaniuk jednak uzupełnia, że rola się poszerza, a twórca staje się tłumaczem „innego języka, człowieka, świata, kultury. Może też stworzyć coś, co wniesie do rodzimej literatury obiektywną wartość”⁴⁶. Iwaszkiewicz był zafascynowany literaturą obcą, która stanowiła przedłużenie jego zagranicznych podróży. Czasem w przypadku pisania o miejscach, których nie odwiedził, były to jedynie podróże wyobrażone. Poeta Gruzji nie odwiedził. Mimo to, tłumaczenia wierszy gruzińskich stały się namiastką kaukaskiego Orientu w jego twórczości, uzupełnieniem jego osobistej fascynacji Orientem o nową jego odmianę.

Gruzja versus Orient(-y) Iwaszkiewicza

Iwaszkiewicz we wczesnej, młodzieńczej twórczości z fascynacją opisywał Orient barwny, baśniowy, sensualny, być może nawet trochę naiwny. Poeta, możnaby powiedzieć, był argonautą, którego pociągały wschodnie światy. Poznawał je najpierw za pośrednictwem literatury, a później tworzył już własne kreacje. Jednym ze świadectw jego refleksji nad Wschodem stała się Gruzja.

Orient Iwaszkiewiczowski – kategoria ważna i obszerna podczas rozważań nad Wschodem – był wsparty na całych dekadach jego twórczego dojrzewania i literackiej działalności. Wpisał się on w lata życia pisarza głównie za sprawą jego doświadczenia aury Wschodu zapośredniczonej przez literaturę, muzykę, malarstwo i inne sztuki wizualne oraz doświadczonej przez relacje osób mu bliskich (np. Karola Szymanowskiego). Rzadziej doświadczenie Orientu było bezpośrednim udziałem poety. Niezależnie jednak od tego, czy twórca poznawał Orient sam czy dzięki relacjom, to tworzył obrazy oryginalne, wpływające na kształtowanie unikalnego charakteru jego twórczości.

Krajów czy regionów mieszczących się w kategorii Orientu Iwaszkiewicz wcale nie zobaczył wiele. Najdalej na wschód odwiedził Saratów⁴⁷, leżący nad Wołgą, należący w czasach jego młodości do Imperium Rosyjskiego, a obecnie do Rosji. Najdalej na południe dotarł do Sudanu – był to krótki pobyt związany

46 J. Iwaszkiewicz, *Struny ziemi. Przekłady poetyckie*, wybrał i komentarzem opatrzył R. Romaniuk, Warszawa 2015, s. 6.

47 Zob. A. Giełdoń-Paszek, *Obywatel Parnasu. Sztuki piękne w życiu i twórczości Jarosława Iwaszkiewicza*, Katowice 2014, s. 153. Miasto stało się bodźcem do stworzenia utworu w stylistyce orientalnej: „[...] tutaj nagle [po powrocie do Kijowa – J.G.] nagle wylała mi się spod pióra bajka, gdzie pomieszane elementy *Tysiąca i Jednej Nocy*, moich doznań saratowskich, wspomnień z wakacji dawnych i niedawnych zlały się w całość najbardziej oderwaną, jak tylko być może, od mojej owoczesnej rzeczywistości”. Tak oto pisze Iwaszkiewicz o genezie *Ucieczki do Bagdadu*, [w:] tegoż, *Książka moich wspomnień*, Warszawa 1975, s. 141.

z międzyładowaniem podczas podróży do Ameryki Południowej⁴⁸. Doświadczenie Afryki stało się możliwe pośrednio jeszcze wcześniej, bo w latach 20., kiedy to jego teść, Stanisław Wilhelm Lilpop, wracając z safari, przywoził do domu w Stawisku liczne trofea – głowy egzotycznych zwierząt⁴⁹ oraz zdjęcia lokalnej flory. Zwiedził jednak południe Europy i najważniejsze w historii jego podróży Włochy, poprzecinane (zwłaszcza na Sycylii) liniami historycznych i kulturowych zależności Normanów, Arabów i Bizantyjczyków.

Zgłębianie przez Iwaszkiewicza kultury Wschodu i nawiązywanie do niej w literaturze charakteryzuje głównie jego przedwojenne dzieła. Można powiedzieć, że były to wędrówki odbywające się w wyobraźni twórcy. Miejsca opisane w wierszach to przestrzenie znajdujące się poza czasem minionym i teraźniejszym, lecz do nich nawiązujące. To pewne uniwersa istniejące w wyobraźni, zaprojektowane z myślą o przyszłości. Można w tym założeniu zauważyć (do pewnego stopnia) zbieżność z poglądem Gastona Bachelarda na temat pewnego typu relacji sztuki i wyobraźni:

[...] proponuję, by uznać wyobraźnię za jedną z najważniejszych potęg ludzkiej natury. Oczywiście niewiele nam daje stwierdzenie, że wyobraźnia to zdolność tworzenia obrazów. Tautologia ta ma jednak tę dobrą stronę, że przeciwstawia się identyfikowaniu obrazów ze wspomnieniami.

Wyobraźnia w swym działaniu odrywa nas zarówno od przeszłości jak od teraźniejszości, otwierając się ku przyszłości. Do koncepcji wyobraźni, wypracowanej przez psychologię klasyczną, która widzi w wyobraźni funkcję rzeczywistości, określoną przez przeszłość, dodać trzeba równie istotną koncepcję wyobraźni jako funkcji nie-rzeczywistości⁵⁰.

Właśnie dlatego kwestia wyobraźni jest tak ważna podczas badania tematu Orientu – ponieważ jego istota tkwi w tym, że jest ideą, doświadczeniem, zbiorem wyobrażeń cywilizacji europejskiej na temat materialnego i kulturowego dziedzictwa Wschodu, co zostało szczegółowo opisane w klasycznej monografii Edwarda W. Saida zatytułowanej *Orient*:

[Orient to – J. G.] wespół mityczna konstrukcja⁵¹ [...]. Dzięki Orientowi została zdefiniowana Europa (czy dokładniej Zachód) jako przeciwwaga jego wizerunku, idei, osobowości i doświadczenia. Ale ten Orient nie jest wyłącznie wyobrażeniem. Jest również integralną, material-

48 J. Iwaszkiewicz, *Listy z podróży do Ameryki Południowej*, [w:] tegoż, *Podróże*, t. I, Warszawa 1980.

49 „Mój prapradziadek pojechał na safari do Afryki, skąd przywiózł liczne trofea, do dziś zdobiące schody i hall stawiskowskiego domu”. L. Włodek, *Pra. Iwaszkiewiczowie. Opowieść o rodzinie*, Warszawa 2021, (Kindle Locations 1333–1334).

50 G. Bachelard, *Poetyka przestrzeni*, [w:] tegoż, *Wyobraźnia poetycka. Wybór pism*, wyboru dokonał H. Chudak, tł. H. Chudak, A. Tatarkiewicz, przedmowa J. Błoński, Warszawa 1975, s. 378.

51 E. W. Said, *Orientalizm*, tłum. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005, s. 12.

ną częścią kultury i cywilizacji Europy⁵². [...] Orientalizm to zachodni sposób dominowania, restrukturyzowania i posiadania władzy nad Orientem⁵³. [...] W systemie wiedzy o Oriencie Orient pełni raczej funkcje toposu niż miejsca – jest zbiorem odwołań i charakterystyk, które pochodzą z cytatów, fragmentów tekstu, przytoczeń z cudzych prac czy wcześniej istniejących wyobrażeń, albo stanowi amalgamat tych wszystkich elementów⁵⁴.

W powyższym fragmencie kluczową kategorią konieczną dla zrozumienia miejsca Orientu we wczesnej twórczości Iwaszkiewicza jest właśnie *topos*. Poeta był w młodości głęboko zafascynowany Orientem bliskowschodnim, perskim, bizantyjskim oraz Orientem w jego odmianie śródziemnomorskiej. Jedną z części monografii Saida nosi tytuł *Rezydowanie w Oriencie a nauka*. Rezydowanie badacz tłumaczy następująco: „przebywać w Oriencie oznacza cieszyć się uprzywilejowanym życiem, nie zwykłego obywatela, ale reprezentanta Europy, którego imperium (francuskie czy brytyjskie) obejmuje Orient wojskowymi, ekonomicznymi, a przede wszystkim kulturalnymi ramionami”⁵⁵. Określenie „rezydowanie w Oriencie” ma jednak także, jak można wnioskować, konotacje również artystyczne, literackie i oznaczałoby wówczas osadzenie dzieła w konwencjach tematycznych i formalnych, stylistycznych zaczerpniętych z kultury Orientu przy jednoczesnym (co podstawowe) byciu Europejczykiem.

Jarosław Iwaszkiewicz był zafascynowany egzotycznym Wschodem, co znalazło odbicie zwłaszcza w jego wczesnej twórczości poetyckiej i prozatorskiej. Jako cezurę można wyznaczyć tutaj lata 1915–1933. Pierwszą datą to rok debiutu poetyckiego i wydania jego wiersza *Lilith* na łamach kijowskiego czasopisma „Pióro”⁵⁶. Data krańcowa jest związana z czasem wydania tomu *Powrót do Europy 1932*. W późniejszej twórczości poety Orient odciska się bardzo rzadko, lecz jeśli już, to sugestywnie, znamienne. O takiej szczególności można mówić w przypadku Gruzji pojawiającej się w jego powojennym pisarstwie.

Nasuwa się w tym miejscu kilka pytań. Jak kształtował się Orient w przedwojennym pisarstwie autora *Brzeziny*? Czy jakieś jego elementy mogły zapowiadać pojawienie się obrazu Gruzji? Oraz – co pojawienie się Gruzji mogło oznaczać?

Ślady fascynacji Iwaszkiewicza Wschodem są widoczne w jego wczesnej poezji, prozie oraz w librecie do dramatu muzycznego *Król Roger*. Orient w okresie Młodej Polski i XX-lecia międzywojennego stanowił część popularnej wówczas „topiki pozaeuropejskich kręgów kultury”⁵⁷. Występujący w tym kontekście syn-

52 Tamże, s. 30.

53 Tamże, s. 31.

54 Tamże, s. 225.

55 Tamże, s. 228.

56 J. Iwaszkiewicz, *Lilith*, „Pióro” 1915, z. 1, s. 13.

57 Fraza jest jednocześnie hasłem słownikowym: E. Kuźma, *Topika pozaeuropejskich kręgów kultury*, w: *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka, M. Puchalska, M. Semczuk,

kretyzm łączący różne kręgi kulturowe, co nie jedyne, ale istotne – „jest językiem erotyki”⁵⁸. Jak idee te były realizowane w twórczości młodzieńczej? Odpowiedzią będzie kilka przykładów. Iwaszkiewicz, aby stworzyć w poezji aurę Orientu, korzysta z metafor, alegorii, skojarzeń motywów i toposów charakterystycznych dla kultury i geografii Wschodu:

góry – Himalaje⁵⁹ (*Do Dionizosa, Dionizje*⁶⁰); himalajski szczyt Gaurizankar (wiersz *Europa*, tom *Powrót do Europy*);

ciepłe morze – Morze Czarne – „Jako czumak wędrowny, wioząc sól i dziegieć z Krymu czy z Odessy, koczować bym mógł przez czarnomorskie stopy” (*Żywoty, Kasydy zakończone siedmioma wierszami*); Morze Kaspijskie – w powieści *Ucieczka do Bagdadu*;

nazwy miast, krajów i krain, nazwy ich mieszkańców, bóstw, postaci – Pers (*Padół*, zbiór *Iuvenilia*); Sulamith (*Erotyk, Oktostychy*); Marokko (*Groteska, Oktostychy*); Szumiro-Akkada (*II. Ucieczka, Dionizje*); Babilon (*Do Tytusa, Kasydy*); Leyla byrońska (*Arabian nights, Kasydy...*); Szyraz (XXXVI, *Księga dnia i księga nocy*; XVIII i XIX, *Powrót do Europy 1932*); Ahura-Mazda (XXXVI, *Księga dnia i księga nocy*); ciemnoskórzy niewolnicy, pustynia, stopy (*Europa, Powrót do Europy*); Szeherezada (wiersz o tym samym tytule w tomie *Powrót do Europy*); Hafiz i Dżalaladdin Rumi⁶¹ (*X, Lato 1932*); Astrachań – w powieści *Ucieczka do Bagdadu*;

nazwy roślin, zwierząt, przedmiotów, zachowania i archetypy charakterystyczne dla kultur Wschodu – „płonie przybytek Boga – Krzew” (*Krzak gorejący, Oktostychy*); „Słodzimy czas południa pieszczotą sennych rąk” (*Prostota, Oktostychy*); „I gdy przepłyną rzeką wschodnich mędrców łodzie,/ Pachnieć będą melony, jabłka i banany” (*Architektura, Oktostychy*); „Pierścienie i daktyle, owoce i klejnoty” (*Melancholia, Dionizje*); „surmy smoczycy wypraw” (*Do Tytusa, Kasydy*); słoń „liany dżungli” (*Arabian nights, Kasydy...*); pagody (*Europa, Powrót do Europy*); „fundament Kaaby” (*Dramat Słowackiego, Powrót do Europy*).

A. Sobolewska, E. Szary-Matywiecka, Wrocław 1992, s. 1110–1124.

58 Tamże, s. 1116.

59 W wierszu pojawiają się również Tatry, góry polsko-słowackie, geograficznie nieprzynależące do świata wschodniego. Jednak są one symbolem dzikiej natury, za którą kryje się orszak Dionizosa. Właśnie dostrzeżenie pewnego łącznika między Dionizosem i górami może stać się pretekstem do dostrzeżenia przez poetę *universum*, jakie tworzy się na różnych kontynentach w miejscach wspólnych, jakimi są góry.

60 Wszystkie wiersze w artykule są przywołane za zbiorem poezji: J. Iwaszkiewicz, *Wiersze*, t. I, Warszawa 1977.

61 Wiersze XXXVII i XXXVIII z tomu *Księga dnia i księga nocy* są tłumaczeniami z poezji Dżalaluddina Rumiego.

Poza wymienieniem przykładów (nie są to oczywiście wszystkie) warto pokusić się o poszerzenie kontekstów w kilku przypadkach. Orient bliskowschodni, bizantyjski, starotestamentowy/ hebrajski, dalekowschodni oraz śródziemnomorski to Orient swoiście synkretyczny, wieloaspektowy i kompleksowy, zaprezentowany przez Iwaszkiewicza w tomie *Oktostychy*. Pojawiają się w tym zbiorze elementy wschodniej obfitości sprzęgnięte z zawoalowaną metaforyką homoerotyczną („baldachimy altany”, „winogron purpura namioty ci sprzędła”, „Składam na Twoich uściech koral pocałunku” – *Spotkanie*); pojawia się koloryt Japonii w gatunku poetyckim uty, która posłużyła do zbudowania całego cyklu; pojawia się również motyw krańca świata, Ultima Thule (wiersz *Primavera*). Ten zbiór wierszy cechuje swoista geograficzność. Poeta, korzystając z poszczególnych metafor, przenosi czytelnika do krain basenu Morza Śródziemnego, krain bliższego i dalszego Wschodu. Gdzieś pomiędzy tymi wariantami wschodniego świata skrywa się nieświadomiony jeszcze przez Iwaszkiewicza Orient kaukaski. Pewne „domniemanie” czy przecucie obecności Kaukazu w prozie tego twórcy można mieć podczas lektury dwóch wczesnych poetyckich powieści, o których warto krótko powiedzieć.

Pierwsze dzieło to *Ucieczka do Bagdadu* (1916). Głównym miejscem akcji jest miasto Astrachań, położone nad Wołgą, w niewielkiej odległości od północnych krańców Morza Kaspijskiego. W przestrzeni miasta dominują elementy zabudowy muzułmańskiej (meczety, minarety) oraz świadectwa kultury islamu tu: słyszane pieśni muezina), przy jednoczesnym występowaniu elementów kultury chrześcijańskiej i europejskiej (prawosławne cerkwie i klasztory, ukraińscy i polscy urzędnicy). Jest to świat, w którym Wschód i Zachód zbiegają się w jednym punkcie. Społeczeństwo miasta jest zróżnicowane etnicznie. Główny bohater Dżafis jest Persem, Lim – dawna „niańka w domu astrachańskiego wojewody” to Tatarska⁶², rodzina kupca Musur-el-Basry prawdopodobnie pochodzi z Bagdadu, na co wskazuje to, że jego syn – Menisze / Meniszere (syn przebrany w kobiece szaty i nazywany kobiecą wersją imienia, więziony przez ojca, by nie roztrwonił majątku) – chce uciec z domu ojca, aby powrócić do dziadka do Bagdadu⁶³. Dżafis zostaje wplątany w intrygę Menisze. Myśląc, że jest on kobietą, zaczyna darzyć Menisze sympatią. Dlatego też decyduje się na udzielenie pomocy i wspólną ucieczkę do Bagdadu przez Morze Kaspijskie. Powieść jest nacechowana aurą tajemnicy. Wiele wątków pozostaje niejasnych, autor mówi językiem aluzji typowym dla ówczesnej konwencji młodopolskiej, w której można odnaleźć inspiracje romantyczną powieścią Zygmunta Krasińskiego *Agaj-Han*⁶⁴, dziejącej się w Astrachaniu.

62 J. Iwaszkiewicz, *Ucieczka do Bagdadu*, [w:] tegoż, *Proza poetycka*, Warszawa 1980, s. 18.

63 Tamże, s. 39.

64 *Agaj-Han. Powieść historyczna*, oryginalnie napisana przez A.K. [Zygmunta Krasińskiego], Wrocław 1834.

W przestrzeń, w której rozgrywa się akcja – Astrachań i zaplanowany Bagdad, jest również wpisana kraina niewypowiedziana w powieści, rozciągnięta między europejskim i arabskim miastem – Kaukaz. Niedopowiedzenia i przemilczenia cechujące powieść sprawiają, że myśli i wyobrażenia czytelnika mogą przy owych górach się zatrzymać. Zwłaszcza, że nie wiadomo, jaką drogą kupiec el-Basra czy poeta Dżafis dotarli do Astrachania. Czy jest to zabieg celowy? Niekoniecznie. Jednak, mimo wszystko, pisarz otwiera przed czytelnikiem szerszą perspektywę.

Sam twórca tak w 1939 roku wspomina w *Dziennikach* okoliczności napisania powieści:

Mówię ciągle o sobie, a zdaje się jesteśmy w wigilię wojny. Może właśnie dlatego chce mi się myśleć i mówić o sobie, potem już nie będzie wolno. Chociaż w roku 1916 pisałem *Ucieczkę do Bagdadu* – teraz nie można będzie i nie chciałbym nawet zamykać się w wieży z kości słoniowej⁶⁵.

Komentarz umieszczony w przypisie do tego fragmentu dodatkowo objaśnia, że powieść powstawała „w zagrożonym wojną Kijowie, toteż bajkowa treść powieści była całkowicie oderwana od rzeczywistości”⁶⁶. Konwencja baśni i orientalnego świata ma więc funkcję eskapistyczną. Podobnie się stało, gdy dwa lata po napisaniu *Ucieczki* poeta rozpoczął prace nad *Królem Rogerem*, którego fabuła została osnuta na motywach synkretycznego Orientu splecionego z kulturą sycylijskiej, bizantyjskiej i arabskiej. Oba utwory mają jeszcze inny wspólny mianownik, który zauważył Lech Aleksy Suchoły: „Młodym”:

Prezentowana w *Ucieczce do Bagdadu* „mieszanka narodowościowa”, pewne zintegrowanie kulturowe, współistnienie i współdziałanie różnych warstw społeczno-etnicznych, nawiązują do wspólnych rozważań Iwaszkiewicza i Szymanowskiego o micie króla Rogera i tradycjach antycznych⁶⁷.

Drugą powieść ważną w kontekście Orientu to *Zenobia Palmura* (1920). Pojawia się w niej starożytne syryjskie miasto Palmira, w tekście występująca pod nazwą Palmura, która to nazwa, jak tłumaczy w powieści autor, tak „podobno brzmiała [...] w II wieku po Chrystusie za czasów Aureliana”⁶⁸. Nazwa miasta pojawia się w trzech wymiarach: jako nazwa kawiarni, jako symboliczna przestrzeń historyczno-literacka występująca w tytule i treści powieści czytanej przez księżniczkę Olgę, a następnie przez księcia Jurę Mawrickiego – *Zenobia the Queen of Palmyra*; w finale powieści Iwaszkiewicza – Palmura zostaje przywołana jako przydomek jego tytułowej, kijowskiej Zenobii, którą miłość i nienawiść popychają do

65 J. Iwaszkiewicz, *Dzienniki 1911–1955*, oprac. i przypisy A. i R. Papięscy, wstęp, A. Gronczewski, Warszawa 2010, s. 136.

66 Tamże, s. 137.

67 L. A. Suchoły, *W poszukiwaniu własnego ego. Nowe odczytanie powieści Jarosława Iwaszkiewicza „Ucieczka do Bagdadu”*, „Postscriptum Polonistyczne” 2009, nr 1, s. 64.

68 J. Iwaszkiewicz, *Zenobia Palmura*, [w:] tegoż, *Proza poetycka*, Warszawa 1980, s. 170.

zbrodni takiej samej jak ta z angielskiej powieści. *Zenobię Palmurę* Iwaszkiewicz napisał w 1920 roku i dedykował ją kijowskiemu przyjacielowi, z którym dzielił pasję do prozy Oscara Wilde'a – Jurze Mikłucho-Makłajowi. W powieści Iwaszkiewicza bardzo wyraźne są inspiracje *Portretem Doriana Graya* – pojawia się tu: miłosny trójkąt, cyniczny bohater z wyższych sfer, który zakochuje się w prostej dziewczynie, posągowe piękno i podporządkowanie życia sztuce przez bohatera (Jura to postać stworzona na wzór Doriana).

Zakończenie

Doświadczenie gruzińskie u Iwaszkiewicza jest dość epizodyczne, co nie świadczy wcale o jego trywialności. Sięgnięcie przez polskiego poetę po gruzińską epopcję można potraktować jako refleksję nad złożoną kwestią europejskości w wymiarze kulturowym, politycznym, historycznym. Temu zdecydowanie posłużyło odniesienie się do postaci trzech historycznych władców i jednocześnie bohaterów trzech literackich dzieł: Dawida IV, Rogera II i Christiana II. Doświadczenie Gruzji u Iwaszkiewicza to także znak popularności literatury i kultury gruzińskiej na gruncie polskim w latach 60. XX wieku Gruzja to ślad ważnego w literaturze Iwaszkiewicza – Orientu.

Iwaszkiewicz na kartach swoich książek eseistycznych próbuje dokonać pewnego rozrachunku z Orientem oraz wyjaśnić, co w ujęciu literackim ta kategoria dla niego oznaczała. W *Książce moich wspomnień* pisał tak:

Nie lubię Orientu. Wschód jest dla mnie zawity, niepojęty i obcy Wolę naszą starą Europę, obłaskawione i znajome ścieżki. Moja „orientalna” młodość? Ukraina, Odessa i wędrówki wyobraźni gdzieś poza Odessę, moje „ucieczki do Bagdadu”? To było dawno... I mój Orient, mój własny Orient, nie mieści się na żadnej mapie⁶⁹.

To wyznanie brzmi zadziwiająco. Jakby poeta – wówczas nieco ponad sześćdziesięcioletni – przekreślał swoje pierwsze dzieła lub nie chciał przyznać się do tego, że tamten czas i tamte konwencje coś dla niego znaczą. W tych słowach Iwaszkiewicz niejako odcina się od może jeszcze naiwnych wyobrażeń, od gwałtownych uczuć opisanych w dawnych utworach. Na tym tle Gruzja, która pojawia się nieco epizodycznie już w jego dojrzałej twórczości lat 40 i 60., ma zupełnie inne znaczenie. Jest enklawą Orientu wyciszzonego, połączonego z Europą mostem historyzoficznej refleksji i filozofii afirmacji życia.

69 J. Iwaszkiewicz, *Książka moich wspomnień*, dz. cyt., s. 157.

Bibliografia

- *Agay-Han. Powieść historyczna*, oryginalnie napisana przez A.K. [Zygmunta Krasieńskiego], Wrocław 1834.
- Bachelard G., *Poetyka przestrzeni*, [w:] tegoż, *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, wyboru dokonał H. Chudak, tł. H. Chudak, A. Tatarkiewicz; przedmowa J. Błński, Warszawa 1975.
- Baranowski B., Baranowski K., *Historia Gruzji*, Wrocław 1987.
- Belokoneva-Shiukashvili M., *Polska i Gruzja. Jak łączą nas kultury i historia*, [w:] *Gawędy o kulturach. II*, red. J. Szadura, D. Gocół, Lublin 2016.
- Berglund Ch., „Forward to David the Builder!” *Georgia’s (re)turn to languagecentered nationalism*, „Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity” 2016, s. 1–21.
- Cooper J. J., *Roger II – king of Sicily*, [dostęp: 9.01.2022] <https://www.britannica.com/biography/Roger-II>.
- Czawczawadze I., *Elegia*, tłum. J. Iwaszkiewicz, [w:] *Antologia poezji gruzińskiej*, Warszawa 1961, s. 113.
- Czikowani S., *Śnieg*, tłum. J. Iwaszkiewicz, w: *Antologia poezji gruzińskiej*, Warszawa 1961, s. 187–188.
- Czikowani S., *W cieniu gór*, wybór L. Lewin, Warszawa 1962.
- Eleuter [Jarosław Iwaszkiewicz], *Trochę egzotyizmu*, [w:] tegoż, *Listy do Felicji*, Warszawa 1979.
- Eleuter [Jarosław Iwaszkiewicz], *Trochę egzotyizmu*, „Nowiny Literackie” 1947, nr 22 (17 sierpnia 1947).
- Filina M., *200 lat Polaków na Kaukazie. Stosunki polsko-gruzińskie*, Tbilisi 2004.
- Furier A., *Kultura gruzińska a europejska – z historii wzajemnych oddziaływań*, „Studia Europea Gnesnensia” 1–2/2010, s. 119–139.
- *Georgische Dichter*, Übersetzt von Arthur Leist, Dresden und Leipzig 1900, <https://archive.org/details/GeorgischeDichterLeist/page/n213/mode/2up?q=ilia> [dostęp: 6.01.2022].
- Iwaszkiewicz J., *Dzienniki 1911–1955*, oprac. i przypisy A. i R. Papiescy, wstęp A. Gronczewski, Warszawa 2010.
- Iwaszkiewicz J., *Dzienniki 1956–1963*, oprac. i przypisy A. i R. Papiescy oraz R. Romaniuk, wstęp A. Gronczewski, Warszawa 2010.
- Iwaszkiewicz J., *Książka moich wspomnień*, Warszawa 1975.
- Iwaszkiewicz J., *Listy z podróży do Ameryki Południowej*, [w:] tegoż, *Podróże*, t. I, Warszawa 1980.
- Iwaszkiewicz J., *Struny ziemi. Przekłady poetyckie*, wybrał i komentarzem opatrzył R. Romaniuk, Warszawa 2015.
- Iwaszkiewicz J., *Ucieczka do Bagdadu*, [w:] tegoż, *Proza poetycka*, Warszawa 1980.
- Iwaszkiewicz J., *Wiersze*, t. I, Warszawa 1977.
- Iwaszkiewicz J., *Zenobia Palmura*, [w:] tegoż, *Proza poetycka*, Warszawa 1980.
- Iwaszkiewicz J., Szymanowski K., *Król Roger (libretto)*, Warszawa 2000 [wydanie Teatru Wielkiego Opery Narodowej].
- Jensen J. V., *Upadek króla. Powieść z czasów hanzeatyckich*, przeł. E. Bielicka, posłowie S.H. Kaszyński, Poznań 1971.
- Kapuściński R., *Kirgiz schodzi z konia*, Warszawa 1968.

- Krawczyk-Wasilewska V., *W holdzie dla Szoty Rustawelego*, [w:] „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków polsko-gruzińskich”, Warszawa 1991.
- Kuźma E., *Topika pozaeuropejskich kręgów kultury*, [w:] *Słownik literatury polskiej XX wieku*, red. A. Brodzka, M. Puchalska, M. Semczuk, A. Sobolewska, E. Szary-Matywiecka, Wrocław 1992, s. 1110–1124.
- Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2000.
- „Nowa Kultura” 1959, nr 40, tu: „Mała Kronika”: *Pokaz filmu gruzińskiego „Cudze dzieci”*, s. 6.
- „Nowa Kultura” 1959, nr 42, tu: *Z wystawy sztuki gruzińskiej*, s. 7.
- „Nowa Kultura” 1959, nr 44, s. 8.
- „Nowa Kultura” 1961, nr 44, tu: „Rozmaitości”: *100-lecie Baża Pszawela*, s. 12.
- *Poezja gruzińska. Antologia*, wybór I. Skirycki, Łódź 1985.
- Rayfield D., *Political Poetry across the Centuries*, editor: Hans-Christian Günther, Leiden-Boston 2016, tu: Chapter 4. *The Greatest King among Poets, the Greatest Poet among Kings: The Poetry of King Teimuraz*, s. 41–56, [dostęp: 12.01.2022] https://brill.com/view/book/edcoll/9789004323537/B9789004323537_005.xml.
- Rayfield D., *The Literature of Georgia – A History*, London 2010 (Kindle).
- Romaniuk R., *Inne życie. Biografia Jarosława Iwaszkiewicza*, t. 2, Warszawa 2017.
- Said E. W., *Orientalizm*, tłum. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2005.
- Suchomłynow L. A., *W poszukiwaniu własnego ego. Nowe odczytanie powieści Jarosława Iwaszkiewicza „Ucieczka do Bagdadu”*, „Postscriptum Polonistyczne” 2009, nr 1, s. 63–73.
- Tejmuraz I., *Rozmowa wina z ustami*, tłum. J. Iwaszkiewicz, [w:] *Antologia poezji gruzińskiej*, Warszawa 1961, s. 59–60.
- *U przyjaciół. Przekłady z poezji rosyjskiej, ukraińskiej, białoruskiej, litewskiej i gruzińskiej*, wybrał i przeł. L. Lewin, Kraków 1961.
- Warneńska M., *Notatki z podróży do Gruzji*, „Przegląd Humanistyczny” 1960, nr 3 (18), s. 195–202.
- Włodek L., *Pra. Iwaszkiewiczowie. Opowieść o rodzinie*, Warszawa 2021.

Joanna Godlewska

The University of Białystok

**THE QUESTION OF GEORGIA'S PLACE ON THE MAP
OF JAROSŁAW IWASZKIEWICZ'S ORIENT**

Summary

This article examines Georgia's presence in the works and literary perception of one of the leading authors of 20th-century Polish literature. This presence is an element of Jarosław Iwaszkiewicz's feeling and perception of the Orient. Showing Georgia's dependence on the Orient turned out to be part of the historiosophical reflection of the Polish author, who noted the similarities linking the historical figure and the hero of the libretto created based on it – King Roger II of Sicily with the Georgian King David IV the Restorer described in the novel by Konstantin Gamsakhurdia. By translating Georgian poetry, Iwaszkiewicz contributed to popularizing Georgian culture in Poland in the 1960s.

Keywords: Jarosław Iwaszkiewicz, Georgia, Orient, Georgian literature, Georgian decade in Poland.